Fidic Kuralları Çerçevesinde Yürütülen Tahkim Yargılamalarında Türk ve Yabancı İnşaat Firmalarının Karşılaştığı Sorunlar

Problems of Turkish and Foreign Construction Companies on the Fidic Arbitration Rules

Asst. Prof. Dr. Cahit Ağaoğlu (Beykent University, Turkey)

Abstract

FIDIC rules are generally accepted as standard contract for construction projects in international commercial practice. Disputes arising from standard agreements are often referred to as international arbitration rules. However, at the beginning of the difficulties encountered in the arbitration proceedings under the FIDIC Rules at the international arbitration institutions, the question is whether the engineer is impartial. On the other hand, the fact that the Dispute Adjudication Board (DAB) has been used effectively is also an important issue. It has been revealed through the case-law that the adoption of the FIDIC Rules by the domestic laws of the parties has not yet reached the desired stage. Aside from the fact that arbitral awards are confronted with public authority during the enforcement phase, there are also difficulties of parallel proceedings that national courts have resorted to legal proceedings although there is an agreement involving arbitration clauses. The protection of the investor, the equitable treatment of the investor and the protection against expropriation are all on the agenda and a direct link can be established between FIDIC and Bilateral Investment Treaties.

1 Giriş

İnşaat Sektörü ülkemizde günden güne gelişme göstermekte olup, küreselleşmenin etkisiyle de Türk yatırımcılar sadece ülkemiz sınırları içerisinde değil, yurtdışında da faaliyetlerine son hızla devam etmektedir. Bu çerçevede, Türk ekonomisinin lokomotif sektörü olarak kabul edilen inşaat sektörü, son 30 yılda önemli bir sıçrama gerçekleştirerek, günümüzde uluslararası platformda da kendisine yer bulmaktadır.

Ülke sınırları dışında inşaat sektörü hizmetleri ilk olarak 1972 yılında Libya’da başlamış olup, günümüzde Türk müteahhitlerinin özellikle Bağımsız Devletler Topluluğunda, Orta Doğu ve Afrika’da önemli işlere imza attıkları görülmektedir. Buralarda üstlenilen faaliyetler sadece konut yapımıyla sınırlı olmayıp, karayolu/tünel/köprü, havalimanı, ticaret merkezi, fabrika ve turistik tesisleri yapımında da Türk inşaat şirketleri geniş bir kapsamda hizmet vermektedir.

Uluslararası İnşaat Sektörü Dergisi ‘Engineering News Record’ tarafından 2014 yılında açıklanan dünyanın en büyük 250 firması arasında, ülkemiz 42 firmayla kendisine yer bularak, listede Çin’den sonra en çok firmaya sahip olan ülke sıfatıyla ikinci sırayı elde etmiştir (intes.org.tr, 2017) Bu durum yurtdışında yatırım faaliyetlerinde bulunan inşaat firmalarımızın başarılı bir şekilde ilerlediklerinin en güzel göstergesidir.

İnşaat Sektörlerinin uluslararası düzeyde yatırımlar yapması, bu konuda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlarca ele alınmış, hukuki ve ticari güvenliğin sağlanması, taraflar arasında adil bir dengenin kurulması ve de yeknesaklığı sağlamak amacıyla standart sözleşmeler hazırlanmaya başlanmıştır. Hazırlanan standart sözleşmelerden İnşaat Sektöründe en yaygın kullanıma sahip olan FIDIC Şartnameleri bu makalenin asıl konusunu oluşturmakta olup, Türk firmalarının FIDIC kuralları çerçevesinde yaşadığı sorunlar, yatırım uyumsuzluklarının çözümü kapsamında ICSID ve ICC tahkimi ışığında ele alınacak ve sadece Türk Firmalarının değil, yabancı firmaların da yaşadığı problemlere ilişkin çeşitli tahkim kararları incelenecektir.

2 Genel Olarak Fidic

İsviçre’nin Lozan şehrinde 1913 yılında kurulmuş, federasyon statüsüne (FIDIC, 2017) sahip bu oluşum, ismini ‘Fédération International Des Ingénieurs-Conseils’ (Uluslararası Müşavir Mühendisler Federasyonu) kelimelerinin baş harflerinin bir araya gelmesinden almıştır.

FIDIC inşaat sektöründe hukuki standartların oluşumunda büyük katkıda bulunmuş ve halen de bu hususta çalışmalarına devam etmekte olan müşavir mühendisler odalarının oluşturduğu önemli bir uluslararası meslek kuruluşudur. Günümüz itibarıyla 101 ülkenin (fidic.org/members, 2017) temsil edildiği bu kuruluşa, her ülkeden ancak bir temsilci atanabilmekte olup, 1987 yılından itibaren ülkemiz adına temsilciliğini Türkiye Müşavir/Mühendisler Mimarlar Birliği yürütmektedir.

1913 yılında Kıta Avrupası hukuk düzeninin etkisi altında kurulmuş olan FIDIC, inşaat projelerinde işveren-yüklenici-müşavir (mühendis) üçlüsü arasındaki ilişkileri uluslararası çapta düzenlemek için, 1957 yılında Anglo-Sakson hukukunun etkisi altında, özellikle İngiltere’de İnşaat Mühendisleri Odası tarafından hazırlanan Institution Civil Engineers (ICE) kurallarından etkilenecek standart sözleşme şartnameleri hazırlamaya başlamıştır.

Hazırlanan söz konusu bu şartnameler, gelişen teknolojiye ve buna bağlı olarak inşaat proje gereksinimlerinin çeşitlenmesiyle birlikte sonraki yıllarda düzenli olarak istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda güncellenmiş, uluslararası alanda tüm iş sahipleri ve yüklenicilerin yaygın olarak kullanabileceği standart inşaat sözleşmeleri haline gelmiş ve her yeni versiyonda FIDIC standart inşaat sözleşmeleri biraz daha Anglo-Sakson özelliğinden uzaklaşmış, etkisi altında olduğu hukuk düzeni açısından daha karma nitelikli bir hal almıştır.

Her inşaat projesinin kendisine özgü özellikleri olması ve sözleşmelerde dizaynı yapan tarafın çeşitlilik göstermesi FIDIC'in bu farklılıkları dikkate alarak çeşitli kitaplar hazırlamasına neden olmuştur. Farklı Standart Sözleşmeleri barındıran bu kitaplar kapak renklerinden dolayı Kırmızı Kitap, Sarı Kitap, Yeşil Kitap, Gümüş Kitap, Turuncu Kitap, Beyaz Kitap, Mavi-Yeşil Kitap ve Altın Kitap olarak adlandırılmaktadır. Hangi durumlarda söz konusu kitaplara başvurulacağı ve kitapların içeriğine bu çalışmada yer verilmeyecek olup, uygulamada en fazla bilinen ve Türk firmaları tarafından da en fazla uygulanan kitabın 'Kırmızı Kitap' olduğunu söylemekle yetinilecektir.

Günümüzde Uluslararası İnşaat Sözleşmelerinde, sözleşme ifa edilirken tarafların hak ve yükümlülüklerini büyük bir önemle düzenleyen FIDIC şartnamesinin uygulanması çoğu kez yabancı işveren ve uluslararası kredi kuruluşları tarafından talep edilmektedir. Finansmanı sağlayan kreditorler, projelerin kendilerinin belirlediği sözleşme şartlarına göre ihale edilmesini ve uygulanmasını istemekte ve bu süreç içerisinde her aşamada onaylarının aranmasını şart koşmaktadır. Uluslararası inşaat projelerinin yaklaşık % 30'unda FIDIC kurallarının uygulanması, federasyonun dünya çapında ne kadar kabul gördüğünün bir göstergesidir. Milletlerarası ticaret verilerine göre de bu kuruma yapılan tahkim başvurularının yaklaşık % 21'i FIDIC kurallarına göre yapılan sözleşmeler sonucunda olmaktadır (anahtar.sanayi.gov.tr, 2017).

Uluslararası düzeyde, yatırımcılar, iş sahipleri ve yükleniciler tarafından uygulanma oranı bu derece yüksek olan FIDIC Şartnameleri, buna rağmen sözleşmelerin taraflar seçmedikçe aralarındaki ilişkilere uygulanmaması sebebiyle bir *lex mercatoria* seviyesine gelmediği iddia edilmekle birlikte, inşaat sektöründe çok rağbet gören sözleşmeler oldukları kabul gören bir gerçektir. Bu kapsamda önemle belirtmek gerekir ki, FIDIC örnek sözleşme kuralları kendisinin uygulanmasını zorunlu kılacak nitelikte bir hüküm içermemektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, sadece ilgililerin FIDIC Kurallarının uygulanması konusunda anlaşmaları halinde bu hükümler uygulama alanı bulacaktır. FIDIC Kuralları dünya genelinde kabul görmüş olsa da, dernek statüsüne sahip bir organizasyon tarafından yayımlanmış olduğu için, hukuki anlamda bunun herhangi bir dernek faaliyetinden farkı yoktur. Uluslararası alanda teamül hukuku olarak kabulünü sağlayacak güce henüz sahip değildir. Bir kısım yazarlar, burada sözleşmeye bir *lex mercatoria* olarak dürüstlük kurallarının uygulanmasına karşı çıkmaktadır. Buna gerekçe olarak da, dürüstlük kurallarının bir hukuki norm olarak uygulanmamasını ve bu sebeple de, hakemlerin dürüstlük anlayışı ile tarafların dürüstlük anlayışının çoğu kez örtüşmemesini göstermektedir. Doktrin'de bazı yazarlar bu görüşe katılmamaktadır. Onlara göre tarafların Kırmızı Kitap'ı esas aldıkları sözleşmelerinde hukuk seçimi yapmadıkları durumlarda, hakemler sözleşmeye *lex mercatoria* olarak hukukun genel ilkelerini ve hatta dürüstlük kurallarını uygulayabilmelidir. UNCITRAL Kurallarına atıfta bulunarak Birleşmiş Milletler Komisyonu'nun *lex mercatoria*'yı bağımsız bir hukuk sistemi olarak saymamakla birlikte, tarafların sözleşmelerine uygulanmak üzere dürüstlük (hakkaniyet veya hak ve nesafet) kurallarına yollama yaptıkları durumlarda, bunların bir *lex mercatoria* olarak akit statüsü ile beraber sözleşmeye uygulanabileceğini kabul etmekte ve tarafların burada sözleşmelerine uygulanmak üzere bir hukuk seçmedikleri gibi, dürüstlük kurallarına yollama dahi yapmadıkları durumlarda da, dürüstlük kuralları bir *lex mercatoria* olarak sözleşme şartlarıyla birlikte uygulanabileceği görüşünü savunmaktadırlar (tez.yok.gov.tr, 2017). Tarafların hukuk seçimi yapmadıkları durumlarda *lex mercatoria*'nın bağımsız bir hukuk sistemi olarak, sözleşmeye uygulanabileceğini bildirmektedir. Zira, *lex mercatoria* taraflar arasındaki sözleşmelerin mahiyet ve özelliğine, uluslararası ticaretin ihtiyaçlarına ve tarafların haklı beklentilerine uygun düşmekte veya en azından uygun düştüğü ölçüde uygulanacaktır. Bu durum yayımlanan standart kuralların ve tip sözleşmelerin uygulamada taraflarca değiştirilmesini ve dolayısıyla FIDIC Kurallarının taraflarca aksi belirtilmediği müddetçe esas alınması gerektiğini göstermektedir. Ancak yine de Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve Afrika Bankası Projelerde şartnamelerin uygulanmasını yoğun bir şekilde tavsiye etmektedir.

1972 yılından beri yurt dışında inşaat projeleri üstlenmekte olan müteahhitlik firmalarımız, gerek katıldıkları uluslararası rekabete açık ihalelerde ve gerekse yabancı bir ülkede işveren idare ile inşaat sözleşmesi akdederlerken, karşılına çoğu zaman FIDIC Tip Sözleşmeleri ve Şartnameleri çıkmaktadır. Ayrıca, gerek yabancı sermayedarların ülkemizde yapmakta oldukları yatırımın inşaat bölümü ile ilgili yapım sözleşmelerinin, gerekse Dünya Bankası ve benzeri uluslararası kredi kuruluşlarından veya yabancı bankaların kurduğu kredi konsorsiyumlarından sağlanan kredilerle yapılacak inşaat işleri ile ilgili inşaat sözleşmelerinin FIDIC tip sözleşmelerini esas almaları, çoğu zaman yabancı işveren ve uluslararası kredi kuruluşları tarafından talep edilmektedir. Belirtilen bu nedenlerden dolayı, Türk firmaları tarafından FIDIC Şartnamelerinin kabul edilip, uygulanma oranları hızlı bir şekilde artış göstermektedir. Bu artış sebebiyle, İnşaat sözleşmelerine uygulanan şartnamelerin anlaşmazlık çıkarma potansiyeli hususunda, Türk firmaları arasında yapılan ankette, ankete katılan 76 firmadan sadece 11'i FIDIC şartnameleriyle ilgili olarak sorun yaşadığını belirtmiştir.

Sartname Türü	Yanıt Sayısı
Özel Şartnameler	46
Bayındırlık İşleri Genel Şartnamesi (BİGS)	17
FIDIC Şartnameleri	11
Diğer	2

Tablo 1: Şartnamelerde Fidic'in Yeri

Belirtilen anket sonucuna rağmen, yurtdışındaki yatırımcılarımızın FIDIC şartnamelerinin uygulanması sebebiyle yaşadığı sıkıntılar ve bu nedenle uğradıkları ekonomik zararlar azımsanamayacak kadar fazladır.

3 Fidic ve Türk İnşaat Firmaları

Türk firmalarının FIDIC kapsamında sıkıntı yaşamalarının en önemli sebeplerinden birisi, uygulamada orijinal İngilizce metni ile birlikte kullanılmakta olsa da, bazı sözleşmelerde İngilizce metin esas alınarak Türkçe tercümesinin yardımcı bir doküman olarak kabul edilmesi, başka bazı sözleşmelerde ise tam tersi durumun mümkün olabilmesidir. Bu durumun sıklıkla karışıklıklara yol açtığı görülmektedir. Buna rağmen, her ne kadar ülkemizde inşaat sözleşmeleri alanında Bayındırlık Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu "Sözleşme Tasarısı", "Bayındırlık İşleri Genel Şartnamesi", "Yapım İşleri için Kapalı Teklif Usulü" ile "İhale Şartnamesi", "Teklif Formu" gibi kullanılan formlar mevcut olsa da, özellikle büyük çaplı projelerle ilgili sözleşmelerin hazırlanmasında FIDIC standart sözleşmesi esas alınmaktadır.

Bu çerçevede, FIDIC'in genel ve özel hükümlerden oluşan bir rehber olarak ele alındığı projelerde, her iş özelinde (resmi veya özel), işveren idarenin talepleri ve bağlı olduğu mevzuata yahut işin gereklerine uyarlanmak üzere düzenlenen özel hükümlerle genel FIDIC şartlarının sadece o konuya ilişkin maddeleri değiştirilerek yapım sözleşmesi hazırlanmaktadır. İşverenin Sayıştay denetimine bağlı bir kamu idaresi olması halinde bu düzenlemeye, sözleşmenin Sayıştay vizesi aşamasında Sayıştay uzmanları tarafından son şekli verilmekte, Sayıştay denetimine bağlı olmayan kamu veya özel işverenler tarafından hazırlanan sözleşmelerde ise ilgili mevzuatın yorumlanması ve uygulanması konusunda sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu şekilde düzenlenmiş bir sözleşmenin uygulanması sırasında tereddütler doğmakta, tereddüt konusu sözleşme maddesi hakkında işveren veya mühendis, sözleşmede yer almayan ve fakat çoğu kez buyurucu nitelik taşımayan mevzuata dayandırılan farklı denetim kriterleri ile yüklenicinin karşısına çıkabilmektedir. Böyle bir durumda, sözleşme uygulaması sırasında işveren ile yüklenici arasında ortaya çıkacak sorunların çözümü için FIDIC anlayışına göre arabuluculuk ile görevlendirilmiş olan mühendis, sorunları çözmek bir yana, sorun yaratan bir konuma bürünebilmektedir. Türk Borçlar Kanunu'nda eser sözleşmesinin tarafları yüklenici ve iş sahibi olarak düzenlenmekteyken, FIDIC şartnamesinde karşımıza üçüncü bir kişi olarak mühendis çıkmaktadır. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli husus şudur ki, mühendis iş sahibi ile yüklenici arasında yapılan sözleşmeye taraf değildir. Teknik açıdan bakıldığında mühendisin tasarım alanında gözetimci; işin amaca, sanat kurallarına ve teknik belgelere göre gerçekleştirilmesinde sözleşmenin yönetiminden ve kalite kontrolünden sorumlu olduğunu söyleyebiliriz. Bu teknik görevlerin yerine getirilmesi bakımından mühendis, iş sahibinin yardımcısı (vekili) konumundadır.

Bununla birlikte FIDIC Şartnamesinde kendisine önemli ölçüde yer bulan mühendisin en önemli işlevi, yüklenici ile iş sahibi arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların yargı yoluna gidilmeden çözülmesine katkıda bulunmaktır. Ancak iş sahibi ile mühendis arasındaki ilişkiyi, iş sahibinin belirli bir ücret ödemeyi, mühendisin ise belirli teknik hizmetleri ve/veya belgelerin teminini borçlandığı bir vekalet sözleşmesi olarak tanımlamak mümkün iken (Dayınlarlı, 1998; Karayalçın,1996), bu kapsamda mühendisin, iş sahibi ve müteahhit arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda ne dereceye kadar tarafsızlığını koruyabileceği konusunda, uzun süreler tartışmalar yaşanmıştır. Ancak FIDIC kurallarında 1999 yılında yapılan değişikliklerle beraber, tahkim öncesinde iş sahibinden bağımsız ve tarafsız hareket etme yükümlülüğü, Uyuşmazlıkları Çözüm Kurulu'na (Dispute Adjudication Board) bırakılırken, mühendisin tarafsız olduğu ifadesinin yerine, 'mühendisin iş sahibi adına hareket ettiği' ifadesine yer verilmiştir.

FIDIC Şartnameleri teorisinde, işin başarıyla gerçekleştirilmesi ve uyuşmazlıkların en aza indirilmesi amacıyla oluşturulmuş bir kişi olarak karşımıza çıkan mühendis, iş sahibi ile müteahhit arasında bir denge unsuru oluşturmakta ve inşaat süresince ortaya çıkabilecek teknik, malî ve hukukî konularda somut olayın şartlarına göre kesin ve acil kararlar vermek ve bunlardan kaynaklanan sorumlulukları üzerine almaktadır. İnşaat sözleşmelerinde, böylesine olumlu görevi ifa etmesi üzerine yüklenen mühendis, yine de projelerin yerine getirilmesi aşamasında, özellikle yüklenici açısından çeşitli sorunlara neden olabilmektedir. Bu kapsamda yatırım tahkim içtihadının gelişmesine de son derece katkıda bulunmuş olan ICSID Bayındır İnşaat Turizm Ticaret ve Sanayi A.Ş. (bundan böyle kısaca "Bayındır A.Ş." olarak anılacaktır) kararını ve bu karar doğrultusunda Bayındır A.Ş.'nin yaşadığı problemlere aşağıda değinilecektir.

4 Fidic Şartnameleri Çerçevesinde Bayındır A.Ş. v. Pakistan Icsid Kararı

4.1 Genel Olarak

Milletlerarası ticaretin son yıllarda hızlı gelişimini takiben, çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği üzere, Türk yatırımcıları özellikle inşaat sektörü alanında önemli yatırımlarda bulunmakta ve büyük projelere imza atmaktadır. Yatırım dendiğinde de, 1961-1965 yılları arasında Dünya bankası nezdinde hazırlanan ve 14 Ekim 1966 tarihinde yürürlüğe giren Devletler ve diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Uyuşmazlıklarının Çözümlemesi Hakkında Sözleşme akla gelmektedir. Bu sözleşme uygulamada kısaca Dünya Bankası Sözleşmesi olarak anılmakta olup yatırım uyuşmazlıklarının çözülmesi için merkezi Washington'da olan ve kısaca ICSID adı verilen uluslararası bir merkez oluşturulmuştur.

Yatırım uyuşmazlıklarının çözümü için tarafların bu merkeze başvurmasını çekici kılan en önemli özellikler, davacı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasında bir tahkim anlaşması bulunmasa bile tahkime başvurunun mümkün olması ve ICSID hakem kararlarının milli mahkemelerden ayrı bir tenfiz kararı gerektirmeden icra edilebilmeleridir (Akıncı, 2009)

Türkiye'nin taraf olduğu ICSID kararlarına bakıldığında özellikle FIDIC Kurallarının uygulandığı iki önemli karar göze çarpmaktadır. Bunlar tarih sırasına göre 27 Ağustos 2009 tarihli Bayındır İnşaat Turizm Ticaret ve Sanayi A.Ş. ile Pakistan İslam Cumhuriyeti arasında meydana gelen dava ile 7 Mart 2011 tarihli ATA İnşaat Endüstri ve Ticaret Şirketinin Ürdün Krallığı ile olan davalarıdır. Aşağıda bu davalar özetlenmeye çalışılmış ve görülmüştür ki, Türk firmalarının FIDIC Kurallarına göre ICSID nezdinde yaşadığı problemler yabancı firmaların yaşadığı problemlere ile paralellik göstermekte olup kronik bir hal almaktadır.

4.2 Bayındır İnşaat Turizm Ticaret ve Sanayi A.Ş. – Pakistan İslam Cumhuriyeti (ICSID Kararı No. ARB/03/29)

Türk Bayındır Firması tarafından, üstlendiği otoyol inşaatı ile ilgili olarak Pakistan aleyhine açılmış bulunan Bayındır İnşaat Davası, yatırım tahkimi içtihadının gelişmesine önemli katkıları olmuş bir ICSID davasıdır. Bu davada verilen karar genel itibarıyla 'Yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki sözleşme ile devletler arasında akdedilmiş Yatırım Teşvik ve Koruma Sözleşmesi arasındaki ilişki' ve 'en ziyade müsaadeyi mazhar millet kaydının' tatbiki (Ataman, 2012) hususlarıyla ilgili olsa da, yukarıda da belirtildiği üzere söz konusu bu kararın FIDIC kapsamında kalan kısımları incelenerek, müteahhidin durumu ele alınacaktır.

İncelemeye geçmeden önce belirtmek gerekir ki, inşaat projelerinin bir yatırım olarak değerlendirilmesi gerektiği hususu, Bayındır İnşaat davasında da ICSID hakem heyeti tarafından kabul edilerek, bu konudaki tartışmalara ve Pakistan tarafından ihtilafın bir yatırım ihtilafı olarak değerlendirilemeyeceği iddialarına son verilmiştir.

Bayındır İnşaat ile Pakistan Milli Karayolları Otoritesi arasında, Pakistan'da altı şeritli otoyol inşa edilmesini içeren sözleşmenin, Pakistan tarafından feshedilmesinden kaynaklanan uyuşmazlıkta, Bayındır A.Ş. tarafından sunulan dilekçelerde mühendis ile ilgili olarak belirtilen problemler hususları sırasıyla belirtilecektir.

ICSID hakem heyeti tarafından 27 Ağustos 2009 tarihinde verilen kararda (kluwerarbitration, 2017, Bayındır İnşaat Turizm Ticaret ve Sanayi AS. V Islamic Republic of Pakistan Award, ICSID Case No. ARB/03/29, 27 August 2009), 'madde, fıkra ve sözleşme maddeleri terimleri', FIDIC Genel Şartnameleri'nin ilgili maddeleri anlamında kullanılacaktır denilerek, verilen kararda FIDIC kurallarına atıfta bulunulduğu açıkça ifade edilmiştir (I. The Facts article 14 ve I. The Relevant Facts Regarding the Issue of Jurisdiction article 15).

Kararda yine FIDIC Şartnamesi çerçevesinde inşaat projesinin mühendis tarafından denetlendiği ve mühendisin ise işveren tarafından atandığı belirtilmiştir. İşveren tarafın kamu gücünü kullanan bir otorite olması ve işlerin düzenini sağlayıp denetlemekle yükümlü olan mühendisin de bu otorite tarafından seçilmiş bulunması, proje ifa edilirken haklarının korunması açısından Bayındır A.Ş.'yi zor bir duruma sokmuştur.

Sözleşmede belirtildiği şekliyle mühendisin, yüklenici tarafından işlerin tamamının veya bir kısmının, taraflar arasındaki sözleşmede kararlaştırılan tamamlanma süresini aşacak şekilde yavaş ilerlediğini tespit etmesi halinde, bu durumu işverene bildirme zorunluluğu bulunmaktadır. Aynı bildirim zorunluluğu mühendisin, yüklenicinin işleri makul bir sebep olmadan zamanında yerine getirmede kanaatinde olduğu durumlarda da geçerlidir. İlâveten, Mühendisin bu görevlerini seçeceği bir temsilci aracılığıyla da yerine getirebileceği belirtilmiştir.

Uyuşmazlık bağlamında, 2 Aralık 2000 tarihinde mühendis temsilcisi tarafından, Bayındır A.Ş.'nin işlerini sözleşmede belirtilen tarihe yetişmeyecek derecede, çok yavaş ilerlettiği bildiriminde bulunulmuştur. Bu bildirim üzerine, 11 Aralık 2000 tarihinde Bayındır tarafından yapılan savunmada birçok sebep ileri sürülerek, sözleşmede kararlaştırılan süreyi aşmaya yetkili olacağı ifade edilmiştir. Yapılan birçok görüşme sonucunda mühendis temsilcisi, Bayındır'ın sözleşmesel yükümlülüklerini yerine getirmesini engelleyecek kayda değer bir sebep olmadığı kanaatine varmıştır. Söz konusu bu durum mühendis tarafından işveren Pakistan Milli Karayolları Otoritesi'ne bildirilmiştir. Esas olarak tahkime konu uyuşmazlığın ortaya çıkması yapılan bu bildirimle dayanmaktadır. Şöyle ki; FIDIC kapsamında tarafsızlığı büyük tartışmalara yol açan mühendis ve yetkilisi tarafından verilen bu karara dayanarak, Milli Karayolları Otoritesi (NHA-National Highway Authority), Bayındır'a ihtarnameler çekerek 14 gün içerisinde yapım sahasını boşaltması bildiriminde bulunmuştur. Akabinde

Pakistan Ordusu İnşaat Mühendisleri birimi tarafından yapım sahası güvenlik altına alınmış ve Bayındır A.Ş. personeli tahliye edilmiştir. Bu durum hem Bayındır A.Ş. hem de çalışanlarının güvenlikleri bakımından endişe yaşamalarına sebebiyet vermiş olup, hukuki boyutuyla adil muamele ilkesinin ihlaline yol açar niteliktedir. Uyuşmazlık kapsamında meydana gelen bu olay, yurt dışında yatırım yapan firmaların, işin yapıldığı ülkelerdeki güvenlik sorunlarına, FIDIC sözleşmelerinin bile etkili çözümler sunamadığını ortaya koymuştur.

Taraflar arasındaki sözleşmenin feshedilip, işin Milli Karayolları Komitesi tarafından yerel bir firmaya verilmesi üzerine, Bayındır A.Ş. tarafından uyuşmazlık tahkime taşınmıştır. Tahkim yargılaması boyunca, Bayındır A.Ş. , sunmuş olduğu dilekçelerde bilhassa mühendis ve temsilcisi tarafından hazırlanan raporlardaki şeffaflıklarının irdelenmesi gerekliliğini ve yetkisiz işlemlerde bulunduklarını, inşaatın tamamlanmasındaki engelin arazinin uygun olmamasından kaynaklandığını, dolayısıyla süre uzatım talepleri çerçevesinde Bayındır A.Ş.'ye atfedilemeyecek sebeplerden dolayı çalışmalarında gecikme yaşandığını, bu durumu mühendise ve temsilcisine bildirmesine rağmen, bu hususun dikkate alınmayarak Bayındır A.Ş.'nin ifada temerrüde düşmesi amacıyla iş yükünün artırıldığını, mühendis raporunun objektif ve bağımsız biçimde hazırlanmadığını iddia ederek adil ve eşit davranma ilkesini, Türkiye Cumhuriyeti ile Pakistan İslam Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma'nın II (1) maddesinde belirtilen en çok gözetilen ulus kaydı ilkesine, yine madde II (1) ve (2) bentlerinde belirtilen ulusal muamele standartlarına ve III(1)'de belirtilen tazminatsız kamulaştırma ve el atmalara karşı garanti maddelerine aykırılık iddiasında bulunulmuştur.

Pakistan Milli Karayolları ise karşı argüman olarak mühendis ve temsilcisinin Bayındır A.Ş.'nin süre uzatım talepleri karşısındaki tutumuna dikkat çekerek, yalnızca Sözleşme'yi ihlal etmekle kalmayıp düzenlenmiş bir komponun parçası olduğunu ileri sürmüştür.

Tahkim heyeti tarafların tüm iddialarını değerlendirmiş, Bayındır A.Ş.'yi şirketin akdi performansıyla ilgili olmayan sebeplerden dolayı saf dışı bırakmaya yönelik bir komponun mevcut olmadığı sonucuna varmıştır. Ancak tahkim heyeti sözleşmenin ihlali niteliği taşıyan sebeplerden dolayı Bayındır A.Ş.'nin saf dışı bırakılması olasılığını da göz ardı etmemiştir.

Hakem heyeti Bayındır' A.Ş.'nin adil ve eşit davranma yükümlülüğüne ilişkin iddialarının, gerek münferiden gerekse de birlikte değerlendirildiğinde yerinde olmadığına, Milli Karayolları Komitesi'nin Bayındır A.Ş.'nin performansına ilişkin kaygılarının haklı temellere haiz olduğuna, sonuç itibarıyla bu şartlar altında fesih hakkının doğduğuna ve Milli Karayolları Otoritesi'nin tutumunun, heyetin hakkında bir değerlendirme yapmadığı akdi sorumluluğuna yol açmasının söz konusu olabilmesine karşın bu durumun sözleşmenin ihlali niteliği taşımadığına karar vermiştir.

Hakem heyeti Pakistan'ın sözleşmede yer alan milli hukukun uygulanmasına ilişkin hükmü ihlal etmediğine, zira Bayındır A.Ş. ile Bayındır'ın proje dışına çıkarılmasının ardından Milli Karayolları Otoritesi'nin projesini tamamlama görevini alan yerel yüklenicilerin Milli Karayolları Otoritesi ile aralarındaki akdi ilişkilerin farklı olmasından dolayı farklı hukuki durumlarda bulunduklarına hükmetmiştir.

Son olarak, Hakem heyeti, Bayındır'ın "akdi haklarının Milli Karayolları Otoritesi'nin akdi hakları tarafından sınırlandırılmadığını veya Milli Karayolları Otoritesi'nin sözleşme hükümlerine dayandırıldığı iddia edilmesine karşın aslında açıkça bu hükümlerin ihlalini teşkil eden bir fiil ika ettiğini" ispatlayamadığından hareketle, Bayındır'ın akdi haklarına veya makine ve teçhizatına el konulmadığı sonucuna varmıştır. Bu yönde bir delilin yokluğundan dolayı Bayındır'ın haklarının iktisadi özünden mahrum kalması veya mallarına el konulmasının söz konusu olamayacağına hükmetmiştir.

Görüldüğü üzere, Bayındır A.Ş. kararı çerçevesinde FIDIC Şartnamelerinde mühendisin durumu eleştirel bir tavırla ele alınarak incelenmiştir. Mühendisle yapılan görüşmelerden sonuç alınamamasını sözleşmesel bir sorumluluğun doğmasına sebebiyet vereceğini kabul etmekle birlikte, bunu yatırım anlaşmasının ihlali olarak görmemektedir. Durum böyle olmakla birlikte firmaların yaşadığı sorunlar sadece mühendisin pozisyonundan kaynaklanmakta olmayıp, çeşitli nedenler gösterebilmektedir. Çalışmada yer verilecek diğer bir karar olan Ata İnşaat v. Ürdün kararı, FIDIC kuralları sonucu verilen hükmün, yatırıma ev sahibi ülke açısından ne derecede uygulanabilir olduğu hususunun bir kez daha gündeme gelmesine neden olmuştur.

4.3 ATA İnşaat, Endüstri ve Ticaret Şirketi – Ürdün Haşimi Krallığı / ICSID Dava No: ARB/08/2

Yine başka bir ICSID tahkim yargılaması olan, Türk yatırımcı ATA Construction, Industrial and Trading Company (ATA İnşaat) ile Ürdün Haşimi Krallığı arasında, su kanal inşaatından kaynaklanan uyuşmazlık, Ürdün Devletinin adil davranma yükümlülüğüne aykırı fiilleri iddiasıyla yargılamaya sebebiyet vermiştir.

Türk Hukuku'na göre, 21 Ekim 1983 tarihinde kurulmuş bir firma olan Ata İnşaat tarafından, 14 Ocak 2008 tarihinde, Ürdün ile Türkiye arasındaki 'Karşılıklı Teşvik ve Yatırımların Korunmasına İlişkin' anlaşmanın, yatırıma ev sahibi konumunda bulunan Ürdün Devleti tarafından ihlal edilmesi sebebiyle ICSID tahkimine başvuruda bulunulmuştur.

ICSID kuralları uyarınca başlatılan bu tahkim, ATA İnşaat lehine FIDIC tahkim yargılaması sonucu verilmiş bir kararın Ürdün Mahkemeleri tarafından bozulması nedeniyle vuku bulmuştur. FIDIC kapsamında verilen karar ise,

ATA İnşaat'ın, Ürdün Devletine bağlı bir şirket olan Arab Potash Company (APC) için yapmayı yüklediği su kanallarının çökmesinden doğan uyuşmazlığa ilişkindir.

Taraflar arasında hiç tartışmasız olan nokta şudur ki; Ata İnşaat ile APC arasında 2 Mayıs 1998 tarihinde FIDIC Kurallarına göre akdedilmiş sözleşmede, yüklenicinin (ATA İnşaat) asıl edimi Ölü Deniz alanında inşa edilecek su kanallarıdır. ATA İnşaat tarafından su kanal yapımlarının tamamlanması üzerine, yapılan iş APC'ye teslim edilmiştir. Taraflar arasındaki sözleşmeye göre, kanalları suyla doldurma görevi APC'ye aittir. Ancak temel olarak uyuşmazlığın konusunu da oluşturan, dolum işlemi sırasında kanalların çökmesi, taraflar arasında bu çökmeden kimin sorumlu olması gerektiği hususunda anlaşmazlıklara sebebiyet vermiştir.

Bahsedilen anlaşmazlık dolayısıyla APC, taraflar arasındaki sözleşmenin tahkim hükmü çerçevesinde ATA İnşaat'a karşı FIDIC tahkim sürecini başlatmış ve Ürdün Hukuku'nun uygulanacağı da belirtilmiştir. Bunun üzerine ATA İnşaat ise ödenmemiş meblağlar hususunu içeren karşı bir talepte bulunmuştur.

Hakem heyeti tarafından öncelikle ele alınan husus, Ürdün Medeni Kanunu'nun ilgili maddelerinin bu uyuşmazlığa uygulanıp uygulanamayacağı noktasında toplanmıştır. Buradan yola çıkarak APC, ATA inşaatın su kanallarının amacını yerine getiremeyecek şekilde inşa ettiğini gösterdiği taktirde, yüklenicinin sorumluluğunun doğacağını iddia etmiştir. Buna karşılık ATA İnşaat, APC tarafından atanan bir mühendis gözetiminde işlere devam edildiğini, dolayısıyla kendi sorumluluğunun ancak kanalların yapımında üzerine atfedilecek bir hatası olması durumunda mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Bu hususa ilişkin FIDIC Hakem Heyeti de, APC'nin beyan etmiş olduğu iddialara katılmadığını belirtmiş olup, ilgili kanun maddesinin yorumlanmasıyla, bir diğer deyişle, müteselsil sorumluluğun gözetimde bulunan kişinin proje müellifi (designer) ya da mühendis olup olmamasına göre farklılık göstereceğini belirtmiştir.

Hakem heyeti tarafından üzerinde durulan bir diğer önemli husus ise, inşaat denetim görevinin kimde olduğu meselesidir. Bu konuya ilişkin olarak FIDIC Hakem Heyeti, olay kapsamında tek sorumlunun APC tarafından görevlendirilen mühendis olduğuna karar vermiştir.

Yargılamanın gerekli tüm aşamaları tamamlandıktan sonra, FIDIC Hakem Heyeti 30 Eylül 2003 tarihinde konuya ilişkin nihai kararını vermiştir. Buna göre ATA İnşaat, çökme fiilinden sorumlu tutulmamış ve APC'nin tüm iddiaları hakem heyeti tarafından reddedilmiştir. İlaveten ATA İnşaat'a tazminat ödenmesine de karar verilmiştir. Ancak ATA İnşaat lehine verilen bu kararda, hakem heyeti üyelerinden birinin karşı görüşte olduğundan da ayrıca bahsedilmiştir.

Hakem heyeti tarafından verilen karar sonucu, dolum sırasında kanalların çökmesinden Ata İnşaat'ın sorumlu bulunmaması üzerine, APC, 29 Ekim 2003 tarihinde FIDIC Hakem Heyeti tarafından verilen bu kararın, Ürdün Tahkim Hukuku çerçevesinde iptal edilmesi için Ürdün ilk derece mahkemesine başvurmuştur. Yapılan bu başvuru neticesinde mahkeme, FIDIC hakem heyeti tarafından verilen kararı iptal etmiş ve ATA İnşaat ile APC arasındaki tahkim anlaşmasını da itfa etmiştir. Bu karar üzerine ATA inşaat tarafından bir üst mahkemeye (Court of Cassation) başvurulmuş olsa da, bu mahkeme de bozma kararını onaylamıştır.

İşte ICSID tahkim yargılamasına konu olan söz konusu bu dava, ATA İnşaat tarafından, Ürdün Mahkemelerince verilen bozma kararı üzerine, Türkiye ile Haşimi Ürdün Krallığı arasındaki Yatırımın Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma (YKTK)'nin ihlal edildiği gerekçesine dayanılarak ikame edilmiştir. Buna göre ATA İnşaat FIDIC tahkim heyeti tarafından verilen ancak Ürdün Mahkemeleri tarafından bozulan kararda, hakem heyeti tarafından birkaç önemli nokta çerçevesinde uyuşmazlık çözülmeye çalışılmıştır.

Burada ATA İnşaat öncelikle Türkiye ile Haşimi Ürdün Krallığı arasındaki YKTK'nın II (2) maddesi (*Madde II (2): Taraflardan her biri kurulmuş olan bu yatırımlara benzer durumlarda kendi yatırımcılarının yatırımlarına ya da herhangi bir üçüncü ülke yatırımcılarının yatırımlarına uyguladığı muameleden, hangisi en elverişli ise, o muameleden daha az elverişli olmayan bir muamele uygulayacaktır*) ile III. Maddelerinin ihlal edildiğini zira Ürdün Tahkim Kanunu'nun 51. Maddesinin son cümlesine atıfla Ürdün Mahkemeleri tarafından tahkim anlaşmasının ve tahkim kararının itfa edildiğini bu durumun da Türkiye ile Ürdün arasındaki yatırım anlaşmasının yukarıda zikredilen maddelerde yer alan kamulaştırma ve el atma koşullarını ihlal ettiğini ileri sürmüştür.

ICSID Hakem Heyeti 18 Mayıs 2010 tarihinde verdiği kararda ATA İnşaat'ın talebini kabul ederek Ürdün Mahkemelerinin ATA İnşaat ile APC arasındaki tahkim anlaşmasının itfa edilmesinin Haşimi Ürdün Krallığı'nın Türkiye ile imzaladığı YKTK'daki yükümlülüklerini ihlal ettiğine karar vermiştir. Bunun üzerine Ürdün Haşimi Krallığı 7 Mart 2011 tarihinde ICSID'e ayrı bir başvuruda bulunarak Washington Konvansiyonu'nun 50. Maddesine dayanarak 18 Mayıs 2010 tarihinde verdiği kararına açıklık getirmesini talep etmiştir. Buna gerekçe olarak da Tahkim Mahkemesi'nin niyetinin taraflar arasındaki Tahkim anlaşmasının her iki taraf için de karşılıklı olarak iyileştirilmesi mi olduğunu sormuştur. Bu talebi ilginç bulan ICSID Hakem Heyeti kararda, APC'nin iyileştirilmiş tahkim anlaşmasından kaynaklanan haklarını kullanamayacağını belirtmediğini verilen hakem kararının Ürdün veya başka bir yerde ihtilafın esasına ilişkin olarak ileriye yönelik yasal işlemleri engellemiş olmasına karşın, Ürdün mahkemelerinin FIDIC tahkim işlemleri çerçevesinde yerine getirebileceği usuli işlemlerin bu durumdan etkilenmeyeceğini dolayısıyla Ürdün Mahkemelerinin yetkilerine herhangi bir kısıtlama olarak görülmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Burada dikkat çekici en önemli nokta, makalenin genelinde sıklıkla belirtilen FIDIC Şartnamelerinin ve bu kapsamda tahkim yolunun ne kadar efektif olduğu hususu olsa da; ATA İnşaat kararı, FIDIC tahkim yargılaması sonucunda verilen bir kararın, işverenin sahip olduğu kamu otoritesi sayesinde kendi ülkesindeki mahkemeler tarafından iptal edilebildiği gerçeğini de gözler önüne sermektedir. Bu çerçevede yabancı ülkelerde yatırım yapmayı amaçlayan firmaları teşvik edici nitelikte olması beklenen FIDIC kuralları, yatırımcıların haklarını koruyacak kadar etkili olduğu hissini uyandırmazsa, söz konusu kuralların işlevi tartışılmaya başlanacaktır. Nitekim söz konusu olayda Türk firması Ata İnşaat, FIDIC tahkimi sonucunda lehine verilen kararın, ev sahibi ülke mahkemeleri tarafından bozulması üzerine, ICSID tahkimine başvurmuş ve kendisini tekrardan hem ekonomik, hem zaman, hem de itibar olarak yıpratmak bir süreç içinde bulmuştur.

5 Diğer Uluslararası Tahkim Merkezleri Nezdinde Fidic Kuralları ile İlgili Kararlar

Yukarıda FIDIC kuralları kapsamında Türk firmalarının yaşadığı sorunlar ICSID tahkim yargılaması sonucu verilen kararlar ışığında incelenmiştir. Ancak mevzu bahis sorunlar sadece Türk firmalarının yaşadığı veya sadece ICSID bünyesinde yaşanan problemler olmayıp, küresel dünyada faaliyet gösteren yabancı firmaların diğer tahkim merkezlerinde yürütülen özel hukuk yargılamaları bakımından da geçerlidir. Bu bölümde söz konusu durumu örnekleyecek, FIDIC kurallarına yer veren Milletlerarası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce (ICC)) Uluslararası Tahkim Merkezi ve aynı zamanda diğer tahkim merkezleri tarafından verilen kararlara da kısaca değinilecektir.

5.1 Almanya (Yüklenici) v Ürdün (İş sahibi) ICC Dava No: 10904 (kluwerarbitration.com, 2017)

Davacı Alman yüklenici ile Davalı Ürdünlü iş sahibi arasında yapılan ve FIDIC kurallarına tâbi olan tesis inşaatına ilişkin sözleşmeden doğan ihtilafla ilgili olarak 2002 yılında verilen kararda ICC Tahkim Mahkemesi, tahkim sürecinde milli mahkemelerde açılan davaların davayı açan taraf bakımından tahkim hakkından feragat ettiği anlamına geldiğine karar vermiştir.

Karara konu olayda taraflar arasında, Davacı Alman yüklenicinin Ürdünlü iş sahibine anahtar teslim tesis inşaatı yapmasına ilişkin FIDIC kurallarının uygulanacağı ve doğacak ihtilaflarda ICC Tahkim Mahkemesi'ne gidileceğinin kararlaştırıldığı bir sözleşme yapılmıştır. İş sahibi, yapılan tesisin sözleşmeye uygun olmadığı, yapılan tesisin sözleşmede taahhüt edilen performans göstermediği gerekçesiyle tesis teslim alma belgesi düzenlemeyi reddetmiş ve yüklenicinin banka teminat mektuplarını paraya çevirmişti. Bunun üzerine yüklenici, teminat mektuplarının paraya çevrilmesine yönelik yasal işlemlerin ivedilikle engellenmesi ve başlamış olan işlemlerin durdurulması amacıyla Ürdün'de yerel Acil İşler Hâkimine (Judge of Urgent Matters) başvurarak bu yönde geçici karar aldırması, akabinde bu yasal işlemlerin durdurulma süresinin sözleşmedeki tahkim şartına istinaden tahkim heyeti kararı alınana dek uzatılması amacıyla Ürdün yerel mahkemesinde dava açmıştır. Davalı iş sahibi davacının yerel hukuk yollarına başvurması sebebiyle taraflar arasındaki sözleşmeden doğan tahkim yoluna başvurma hakkından davacının feragat etmiş olduğunu ileri sürmüştür. Yerel mahkemenin davacının talebini onaylaması üzerine davalı kararı temyiz etmiş, Ürdün Yüksek Mahkemesi ise yasal işlemlerin durdurulmasına karar veren yerel mahkeme kararını onamış, davacı bu arada tahkim yoluna başvurmuştur.

İhtilaflın ICC Tahkim Mahkemesi'ne intikal etmesi üzerine tahkim heyeti konuyu incelemiştir. Heyet, kararında, Ürdün Usul Hukukuna göre davacı lehine verilmiş olan kararın yerel mahkemelerin verdiği acil nitelikte geçici karar teşkil ettiğini, böyle bir kararın alınması için dava yoluna başvurma zaruri olmadığını, bunun yanı sıra banka teminatlarının davacının hâkime ilk başvurusundan önce banka tarafından ödenmiş olduğunu, bu sebeple davacının dava açmasının yine gerekli olmadığını belirtmiştir.

Tahkim Mahkemesi ayrıca 2001 tarihinde yürürlüğe giren Ürdün Tahkim Kanunu md. 6, 1958 New York Konvansiyonu m. 2/3 ve UNCITRAL Model Kanunu m. 8'e atıfta bulunarak, bu maddelerin işaret ettiği, dava yoluna başvurma hakkından tahkim hakkından feragat anlamına geldiği hususunu vurgulamıştır.

Tüm bu gerekçelerle ICC Uluslararası Tahkim Mahkemesi, davacı yüklenicinin hakkını korumak için dava yoluna başvurmamasının zaruri olmadığına, ayrıca yukarıda atıfta bulunulan tahkim şartına ilişkin hükümler uyarınca davacı yüklenicinin dava yoluna başvurması sebebiyle taraflar arasındaki sözleşme kapsamındaki tahkim hakkından feragat etmiş sayıldığına hükmetmiştir.

5.2 Yüklenici (Fransa) v. İş Sahibi (Ülke X) Nihai Karar, ICC Dava No.7722, 1999

Fransız Yüklenici S, S.A (Société Anonyme) ve şirket Q, 1990 yılının Temmuz ayında bir inşaat projesi için aralarında sözleşme akdetmişlerdir. Q Şirketi, P Şirketine bağlı bir şirket olup, X Devleti kontrolü altındadır.

Taraflar arasındaki anlaşma diğer birçok dokümanın yanı sıra, Genel Sözleşme Şartnamelerini de içermektedir. Sözleşmenin üçüncü maddesine göre sözleşmeyi oluşturan dokümanlar birbirini tamamlayıcı şekilde yorumlanacaktır. Bununla birlikte anlam karmaşası ya da çelişkili durumlar olduğunda sonraki tarihli doküman, önceki tarihli dokümanı etkisiz kılacaktır.

Genel Sözleşme Şartnameleri açık olarak FIDIC formlarını temel almış olup, sözleşmeye uygulanacak hukuk X Ülkesinin Hukuku ve uyuşmazlık durumunda dostane çözüm yollarına ulaşılamazsa başvurulacak yol ICC Tahkim yoludur.

Proje sırasında çeşitli zorluk ve anlaşmazlıkların çıkması üzerine yüklenici, ICC nezdinde tahkim sürecini başlatmıştır. Buna karşılık Şirket Q (davalı) hakem heyetinin yetkisinin iptal edilmesi için X ülkesi mahkemelerinde hukuki süreç başlatmıştır.

Taraflar sözleşmeye uygulanacak hukukun X ülkesi kuralları olduğunu kabul etmekle beraber, uyuşmazlığa sebebiyet veren madde süre uzatımı ve yüklenicinin neden olmadığı gecikmelerde iş sahibinin tazminat sorumluluğudur. Davacıya göre söz konusu bu hüküm açıkça uygulanmalı ve diğer tüm maddelerin anlamını etkilememelidir. Davalı ise bu hükmün, sözleşmenin diğer maddelerini etkilemeyeceğini belirtmiştir. Hakem heyeti ise, davacı tarafından iddia edilen aksine, bu hükmün diğer hükümleri etkisiz kılmayacağına karar vermiştir. Ancak ek olarak hakem heyeti, bu hüküm için daha kapsamlı bir yorum yapılarak öncelik verilebileceğini ve davacının bu madde çerçevesinde kendisinin neden olmadığı gecikmeler için tazminat talep edebileceğini ifade etmiştir.

Genel Sözleşme Şartnameleri açıkça FIDIC formlarını temel alsa da, önemli hükümlerde dikkate değer farklılıklar vardır. Genel Şartnamelere yapılan değişiklikler ve eklemeler, farklı yorumlar yapılmasına sebebiyet vermiştir. Yapılan bu değişiklikler uygun bir durumu yaratmamakla birlikte, belli maddelerin yorumlanmasında taraflar arasındaki anlaşmazlıkların sona ermesine engel olamamıştır. Sonuç olarak da sözleşmenin uygulanmasında, Genel Sözleşme Şartnamelerinin bazı hükümleri ya da onun tamamlayıcı anlaşmaları taraflarca göz ardı edilmiştir. Bu konuda en bariz örnek, davalının sözleşme şartnamesi çerçevesinde gerekli olan mühendisin fonksiyonlarını engellemesi kısmıdır.

FIDIC tipi sözleşmelerde, her ne kadar mühendis iş sahibi tarafından tayin edilmekte olsa da, mühendisin kendisi bağımsız bir otorite olup, işlerin sözleşmede belirtildiği şekilde yürütülmesini garanti altına alan, yüklenicinin süre uzatımı ve tazminat taleplerinde kısmi yargılama yapacak olan kişidir. Ancak somut olayda, başından itibaren Davalı için çalışan Proje Yöneticisi, Mühendisin görevlerini ifa etmiştir. Bu nedenle FIDIC Genel Sözleşme Şartnamesinde belirtilen mühendisin tüm fonksiyonları deformasyona uğramıştır. Davalı tarafından sözleşme çerçevesinde mühendisin atanması hususunda yaratılan bu probleme rağmen, davacının bu durumu bilerek işlere devam etmesi ve sessiz kalması, hakem heyeti tarafından mevcut durumun sözleşmeyi geçersiz kılmayacağı sonucuna ulaşmasına neden olmuştur.

5.3 S. v X Devleti Kararı, ICC Dava No.10623, 7Aralık 2001

İş sahibi (Davalı) ile Yüklenici (Davacı) arasında 7 Ağustos 1996 tarihinde Emergency Dire Dam Contract ve Arıtılmamış Su İletim Hattı Projelerinin yapılması ve tamamlanması hususunda bir sözleşme akdedilmiştir.

Taraflar arasındaki sözleşmenin ilk kısmı, FIDIC Genel Sözleşme Şartnamelerini; ikinci kısmı ise FIDIC Hususi Başvurular Özel Şartlarını (Special Conditions of Particular Application) ihtiva etmektedir. Sözleşmenin kalan kısımları ise taraflar arasındaki görüşmeler sonucunda kararlaştırılmıştır.

Söz konusu tahkim yargılamasına konu uyuşmazlık taraflar arasındaki sözleşmeden kaynaklanmıştır. Davacı 12 Ağustos 1999 yılında tahkim başvurusunu ICC Tahkim Merkezi'ne ulaştırarak, davalıya karşı tahkim yargılamasını başlatmıştır.

Davacı, Davalı ile arasındaki sözleşmenin ilk kısmını oluşturan FIDIC Genel Sözleşme Şartnamesi'nin 67.maddesine dayanarak tahkim başvurusunda bulunmuştur. Buna göre sözleşmenin ilk kısım hükümlerinden 67. maddenin 3. fıkrası; taraflar arasındaki uyuşmazlıklarda mühendislerin nihai ve bağlayıcı karar alamayacağı ve uyuşmazlıklarda taraflar arasında belirtilen sürelerde dostane çözüm yollarına ulaşılabilmesi durumlarından doğan uyuşmazlıklarda, sözleşmede aksine hüküm yoksa ICC Tahkim yoluna başvurma imkanını sağlamaktadır.

Sözleşmenin ikinci kısmı ise uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözümü hususunda aşağıdaki hükümleri içermektedir

- Tahkim yeri X Devleti'dir.
- Tahkim dili İngilizce'dir.
- Esasa ilişkin uygulanabilir hukuk X Devleti'nin hukukudur.
- Tahkim Kuralları X Devleti Medeni Kanunu'nun ilgili maddelerinde belirtilen kurallardır.

Davacı sözleşmenin ilk kısmı kapsamında, mühendisin ve iş sahibinin yükümlülüklerini ihlal ettikleri gerekçesiyle ICC Tahkim Merkezine başvurmuştur.

ICC tarafından Davalı iş sahibinin, yapılan tahkim başvurusundan haberdar edilmesi üzerine davalı, taraflar arasında doğabilecek uyuşmazlıkların ICC Tahkim Kuralları çerçevesinde çözülmesini öngören herhangi bir anlaşma olmadığından bahisle, tahkim merkezinin yetkisine itirazda bulunmuştur. Bununla birlikte X Devleti, taraflar arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların, kendi Medeni Kanunu hükümleri çerçevesinde ad hoc tahkime göre çözüme kavuşturulması gerektiği konusunda davacı tarafla anlaşmış olduklarını belirterek, Sözleşmenin ilk kısmında yer alan madde 67/3'te belirtilen 'sözleşmede aksine hüküm yoksa' kısmına vurgu yaparak ICC'nin tahkim yargılamasını durdurmasını talep etmiştir.

Davalının bu itirazlarına rağmen, 3 Ekim 1999 tarihinde ICC Tahkim Heyeti, ICC kurallarının 6.maddesinin ikinci fıkrasına göre tahkimi devam ettirmeye karar vermişlerdir. Akabinde yargılamaya başlanmış, toplantılar düzenlenmiş ve taraflar dilekçelerini sunmuşlardır.

Davalı taraf sunmuş olduğu her dilekçede, taraflar arasında ICC kurallarına göre tahkim yapılacağı hususunda bir anlaşma olmadığını vurgulamıştır.

Davacı ise bu iddialara karşı, Davalı ülkenin Medeni Kanunu'nun ilgili maddelerinde belirtilen tahkim kurallarının, Genel Sözleşme Şartnamesi'nin 67/3 maddesinde belirtilen ICC Tahkim Kuralları'na yardımcı kaynak niteliğinde olduğu iddiasında bulunmuştur ve bu durumun ICC Tahkim Kuralları altında oluşturulan tahkim heyetinin yargılama yapmasını etkilemeyeceğini eklemiştir. Bunların yanı sıra Davacı, iş sahibinin kurulum için gerekli olan malzemeleri zamanında sağlamadığı ve mühendisin de sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal ettiğini beyan etmiştir.

Davalının cevapları her seferinde ICC'nin tahkim yargılamasına yetkisi olmaması iddiasıyla sınırlı kalmıştır. Söz konusu tahkim ışığında davalı tarafından ileri sürülen iddiaları özetleyecek olursak, ilk olarak davalı taraflar arasındaki tahkim anlaşmasının açık bir şekilde kendi Medeni Kanun hükmü altındaki ad hoc tahkimi desteklediğini, davacının karşıt yorumlamasının, taraflar arasındaki anlaşmanın anlamsız kalmasına neden olacağını ifade etmiştir. Tamamlayıcı olarak sözleşme öncesi görüşmelerin de, tahkim anlaşmasının bu şekilde yorumlanması gerektiğini destekler nitelikte olduğunu eklemiştir. Yine davalı yukarıda belirtilen Sözleşmenin ilk ve ikinci kısmının birlikte değerlendirilmesi gerektiği hususunda davacı ile anlaşmış olduklarını ve bu çerçevede anlam karmaşası olduğu durumlarda ikinci kısmın ilk kısmı hükümsüz kılacağını belirtmişlerdir. Son olarak da, taraflar arasında aksi kararlaştırıldığı için uyuşmazlığın çözümü için ICC Tahkimine gidilemeyeceği ileri sürülmüştür.

Davacı ise davalı tarafından sıralanan bu argümanların hepsini reddetmiş, tarafların ICC Tahkim Kuralları'nın uygulanacağı konusunda anlaşmış olduklarını, X Devleti Medeni Kanun'un ise sadece tamamlayıcı bir zeminde uygulanabileceğini ifade etmiştir. Sözleşmenin ikinci kısmında sadece X Devleti Medeni Kanunu'na atıf yapıldığı, ikinci kısım düzenlenirken ilk kısımdaki ICC Tahkim Kuralları'nın uygulanacağı kısmının silinmemesiyle yapılan atfın sadece yardımcı nitelikte olduğu eklenmiştir. Bunlara ilaveten Davacı, taraflar arasındaki söz konusu proje için FIDIC kurallarının esas alındığını, ikinci kısım için de bu durumun söz konusu olduğunu, dolayısıyla bu hükümlerin hiçbirinin tartışmaya açık olmadığını belirtmiştir. Davalı tarafından 'aksi kararlaştırılmadıkça' hususu ise ICC Tahkim Kuralları'nın silinip, başka bir tahkim merkezinin seçilmesi halinde söz konusu olabilir şeklinde cevaplanmıştır.

Taraflar arasında FIDIC Şartnameleri uyarınca hazırlanan sözleşme hükümlerinin yorumlanmasından çıkan bu uyuşmazlık, ICC Hakem Heyeti'nin, sözleşmenin ikinci kısmında belirtilen X Devleti Medeni Kanunu kapsamındaki ad hoc tahkim kuralının tamamlayıcı olduğuna karar vermesi sebebiyle, uyuşmazlık hususunda yargı yetkisinin olduğu sonucuna ulaşmasıyla neticelenmiştir.

5.4 Yüklenici (Fransa) v. İş Sahibi (Ülke X) Nihai Karar, ICC Dava No.7722, 1999

Fransız Yüklenici S, S.A (Société Anonyme) ve şirket Q, 1990 yılının Temmuz ayında bir inşaat projesi için aralarında sözleşme akdetmişlerdir. Q Şirketi, P Şirketine bağlı bir şirket olup, X Devleti kontrolü altındadır.

Taraflar arasındaki anlaşma diğer birçok dokümanın yanı sıra, Genel Sözleşme Şartnamelerini de içermektedir. Sözleşmenin üçüncü maddesine göre sözleşmeyi oluşturan dokümanlar birbirini tamamlayıcı şekilde yorumlanacaktır. Bununla birlikte anlam karmaşası ya da çelişkili durumlar olduğunda sonraki tarihli doküman, önceki tarihli dokümanı etkisiz kılacaktır.

Genel Sözleşme Şartnameleri açık olarak FIDIC formlarını temel almış olup, sözleşmeye uygulanacak hukuk X Ülkesinin Hukuku ve uyuşmazlık durumunda dostane çözüm yollarına ulaşılamazsa başvurulacak yol ICC Tahkim yoludur.

Proje sırasında çeşitli zorluk ve anlaşmazlıkların çıkması üzerine yüklenici, ICC nezdinde tahkim sürecini başlatmıştır. Buna karşılık Şirket Q (davalı) hakem heyetinin yetkisinin iptal edilmesi için X ülkesi mahkemelerinde hukuki süreç başlatmıştır.

Taraflar sözleşmeye uygulanacak hukukun X ülkesi kuralları olduğunu kabul etmekle beraber, uyuşmazlığa sebebiyet veren madde süre uzatımı ve yüklenicinin neden olmadığı gecikmelerde iş sahibinin tazminat sorumluluğudur. Davacıya göre söz konusu bu hüküm açıkça uygulanmalı ve diğer tüm maddelerin anlamını etkilememelidir. Davalı ise bu hükmün, sözleşmenin diğer maddelerini etkilemeyeceğini belirtmiştir. Hakem heyeti ise, davacı tarafından iddia edilen aksine, bu hükmün diğer hükümleri etkisiz kılmayacağına karar vermiştir. Ancak ek olarak hakem heyeti, bu hüküm için daha kapsamlı bir yorum yapılarak öncelik verilebileceğini ve davacının bu madde çerçevesinde kendisinin neden olmadığı gecikmeler için tazminat talep edebileceğini ifade etmiştir.

Genel Sözleşme Şartnameleri açıkça FIDIC formlarını temel alsa da, önemli hükümlerde dikkate değer farklılıklar vardır. Genel Şartnamelere yapılan değişiklikler ve eklemeler, farklı yorumlar yapılmasına sebebiyet vermiştir. Yapılan bu değişiklikler uygun bir durumu yaratmamakla birlikte, belli maddelerin yorumlanmasında taraflar arasındaki anlaşmazlıkların sona ermesine engel olamamıştır. Sonuç olarak da sözleşmenin uygulanmasında, Genel Sözleşme Şartnamelerinin bazı hükümleri ya da onun tamamlayıcı anlaşmaları taraflarca göz ardı edilmiştir. Bu konuda en bariz örnek, davalının sözleşme şartnamesi çerçevesinde gerekli olan mühendisin fonksiyonlarını engellemesi kısmıdır.

FIDIC tipi sözleşmelerde, her ne kadar mühendis iş sahibi tarafından tayin edilmekte olsa da, mühendisin kendisi bağımsız bir otorite olup, işlerin sözleşmede belirtildiği şekilde yürütülmesini garanti altına alan, yüklenicinin süre uzatımı ve tazminat taleplerinde kısmi yargılama yapacak olan kişidir. Ancak somut olayda, başından itibaren Davalı için çalışan Proje Yöneticisi, Mühendisin görevlerini ifa etmiştir. Bu nedenle FIDIC Genel Sözleşme Şartnamesinde belirtilen mühendisin tüm fonksiyonları deformasyona uğramıştır. Davalı tarafından sözleşme çerçevesinde mühendisin atanması hususunda yaratılan bu probleme rağmen, davacının bu durumu bilerek işlere devam etmesi ve sessiz kalması, hakem heyeti tarafından mevcut durumun sözleşmeyi geçersiz kılmayacağı sonucuna ulaşmasına neden olmuştur.

5.5 ABD ve AB Drenaj Şirketleri (Joint Venture) v. Red Sea Public Authority (Kızıl Deniz Kamu Otoritesi) Nihai Kararı, CRCICA (Kaire Uluslararası Ticari Tahkim Bölgesel Merkezi), Dava No: 281/2002, 28 Haziran 2004

Yukarıda incelenen kararlardan farklı olarak bu karar, Kahire Uluslararası Ticari Tahkim Bölgesel Merkezi tarafından verilmiştir. Mevcut dava US-EU iş ortaklığı tarafından deniz limanı konusunda ikame edilmiştir. Taraflar arasında sözleşmenin FIDIC Kırmızı Kitabının 1999 baskısı ile çok benzer olduğunu bu durumu tarafların da kabul ettiğini belirtmiştir. Ancak sözleşme akdedilir edilmez farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, iş sahibinin inşaat işini iki yüklenici arasında paylaşması, rıhtım duvarı hariç tüm proje için iş ortaklığını, rıhtım duvarı içinse başka bir yükleniciyi görevlendirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun üzerine ortaklık, yapım alanında kendi işlerini diğer yüklenicilerle birlikte koordine edeceklerini ancak diğer yükleniciler tarafından sebep olunan gecikmelerden sorumlu tutulamayacakları çekincesini koymuştur.

Rıhtım duvarı inşaatı sebebiyle, aşırı gecikmeler yüzünden mağdur edilen iş ortaklığı, süre uzatım ve tazminat talebinde bulunmuş ancak hem FIDIC Kurallarının bir gereği olan hem de sözleşmede belirtilen, mühendisi ve işvereni durumdan haberdar etmek için gerekli olan söz konusu 28 günü göz ardı ettiği için bu hakkı düşmüştür. Bu durum aynı sebepten dolayı birçok farklı zararın meydana gelmesine yol açmıştır.

Hakem heyeti, yüklenicinin ek ödemeye ilişkin talebinin işveren ve mühendis tarafından biliniyor olması halinde, bu bildirim prosedürünün yerine getirilmesi zorunluluğunu aramamış olup, sözleşmenin 20.maddesinin ilk fıkrasının gayet açık bir anlama sahip olmasına rağmen bu durumlarda gereken esnekliğin sağlanabileceğini hüküm altına almışlardır. Heyete göre söz konusu durum değerlendirilirken, tarafların davranışlarının ve iyiniyet kuralının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Hakem Heyeti tarafından yargılama sırasında yapılan araştırmalar sonucunda, ek ödeme talep etmeye hak veren bir durumun varlığı halinde, yüklenici tarafından sözleşmenin 20. maddesinin ilk fıkrasında belirtilen prosedüre uygun olarak mühendise bildirim yapılması gerektiği ve süresi içerisinde yapılacak bu bildirim sayesinde de mühendis veya işveren tarafından aksaklığın azaltılmasının mümkün olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

En nihayetinde Hakem Heyeti, yüklenicinin sözleşmenin ifası sırasında, hiçbir şekilde rıhtım duvarı inşaatındaki gecikme sebebiyle zarara uğradığından bahisle ek ödeme talebinde bulunmadığı, hatta ilgili yüklenicilerin birlikte çalışabilmeleri için yapılan toplantılarda bile bu durumun ne mühendise ne de işverene bildirilmediği, dolayısıyla açık bir şekilde yüklenicinin sözleşmenin 20/1 maddesine uymadığına karar vermiş olup, yüklenicinin rıhtım inşaatındaki gecikme sebebiyle herhangi ek bir ödeme talep etmeye yetkili olamayacağını hüküm altına almıştır. Diğer bir ifadeyle, mühendis ve işveren, yüklenici tarafından talep edilecek bu durumdan haberdar olmadıkları için, söz konusu gecikmeyi azaltacak pozisyona sahip bulunmamaları nedeniyle Hakem Heyeti, yüklenicinin rıhtım duvarı inşaatının gecikmesinden doğan ek ödeme taleplerini reddetmiştir.

6 Sonuç

FIDIC Kuralları inşaat sektöründe hukuki standartların oluşumunda büyük katkıda bulunmuştur. Bu sektörde uluslararası düzeyde, yatırımcılar, iş sahipleri ve yükleniciler tarafından yaygın olarak FIDIC Şartnamelerinden faydalanılmaktadır. Öte yandan, bu makalede incelenen Bayındır v. Pakistan kararında da ortaya konulduğu üzere, taraflar arasındaki sözleşmenin usulüne uygun olarak ifa edilmesinde üçüncü kişi gözetmen konumunda bulunan mühendislerin tarafsızlığı ile ilgili tartışmalar gündeme gelmekte, hatta yine bu kararda karşımıza çıktığı gibi, gözetmen mühendislerin komploya dahil oldukları gibi iddialar dahi söz konusu olabilmektedir.

İncelenen ATA İnşaat kararında ise, FIDIC tahkim kararlarının taraf ülkeler iç hukuku tarafından benimsenmesinin, henüz istenilen aşamaya gelmediği gözler önüne serilmiştir. Burada tahkim kararlarının tenfiz

aşamasında kamu otoritesi ile karşılaşması bir yana aynı zamanda tahkim klozu içeren bir anlaşma olmasına rağmen yerel mahkemelerde de yargılamalara başvurulup paralel yargılamaların çıkarmış olduğu zorluklar da göze çarpmaktadır. Yatırımcının korunması, yatırımcıya adil davranıp eşit muamelede bulunma, kamulaştırmalara karşı koruma gibi unsurlar gündeme gelmekte ve FIDIC ile YKTK Anlaşmaları arasında doğrudan bir bağ kurulabilmektedir.

Bunların yanı sıra çalışmada yer alan diğer kararlar, sadece Türk firmalarının değil, yabancı inşaat firmalarının da yatırımlarını yerine getirirken yaşadığı zorluklara işaret etmektedir. Burada en başta sözleşmenin yorumu ve mühendisin tarafsız olup olmadığı sorularının göze çarptığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda Uyuşmazlık Çözüm Kurulunun (DAB) ne kadar efektif kullanılıp kullanılmadığı da eklenebilir.

Tüm bunlar ışığında, ileriki dönemlerde gerek FIDIC Şartnamelerinde yapılacak daha ayrıntılı düzenlemeler, gerekse zaman içinde ICSID ve ICC içtihadının zenginleşmesiyle özellikle mühendisin durumunun daha net bir şekilde ortaya konması ve paralel yargılamalar için FIDIC Kuralları nezdinde de ayrıntılı düzenlemeler yapılması ile bu sorunların ortadan kalkacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akıncı, Ziya, **Milletlerarası Özel Hukukta İnşaat Sözleşmeleri**, İzmir, 1996.
- Akıncı, Ziya, “Yurtdışındaki Yatırımcılarımızın Korunması Açısından ICSID Tahkimi”, II. Uluslararası Özel Hukuk Sempozyumu “Tahkim”, İstanbul 2009.
- Arnaldez/Derains/Hascher, **Collection of ICC Arbitral Awards I, 1991-1995**, The Hague 1997, s. 477-544.
- Ataman-Figanmeşe, İnci, “Son On Yıl İçinde Türkiye’nin Muhatap Olduğu ICSID Davaları”, <http://www.turkiyehukuk.org/son-on-yil-icin-turkiyenin-muhatap-oldugu-icsid-davaları/>
- Atik, Ebru Tüzemen, “FIDIC Kırmızı Kitap (New Red Book) Kuralları Uyarınca İnşaat Sözleşmelerinde Müteahhidin Sorumluluğu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, Y. 2014, Sayı 2, s.53-84
- Aydın, Yakup, “FIDIC Sözleşmeleri”, *Dış Denetim Dergisi*, Sayı:2, Ekim-Kasım-Aralık 2010, s. 230.
- Birgönül, Talat Göksu Günay, **Türkiye İnşaat Mühendisliği Teknik Kongre ve Sergisi bildiriler Kitabı**, Ankara, Kasım 2001.
- Cem, Aktemur, “Sanayi ve Teknoloji Uzman Yardımcısı; FIDIC Sözleşme Esasları ve Türkiye Uygulamaları”; <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/fidic-sozlesme-esaslari-ve-turkiye-uygulamaları/311>
- Çuhadar, Ogeday, **FIDIC Standart İnşaat Sözleşmelerinde İş Sahibinin Esaslı Borçları**, Bahçeşehir Üniversitesi Özel Hukuk Yüksek Lisans Programı
- Ersoy, Yüksel, “Eser Sözleşmelerinin Hazırlanmasında ve Uygulanmasında Mühendis-Hukukçu İlişkileri” (İnşaat Sözleşmeleri, Yönetici-İşletmeci, Mühendis ve Hukukçular için Ortak Seminer, Ankara 1996, s. 13-44.
- FIDIC, Statutes and By-Laws, International Federation of Consulting Engineers (English), October 2005.
- Helvacı, İbrahim, “Türkiye’de FIDIC Uygulamaları”, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı 411, 2001/1, s. 28.
- http://www.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/651feb4934251ff_ek.pdf?dergi=182, 2017)
- İntes, 2017, <http://www.intes.org.tr/ti/953/0/Dunyanin-en-buyuk-250-firması-Arasında-42-Türk-Firması-Yer-Aldı-> (2017)
- Karayalçın, Yaşar, “FIDIC Sözleşmesi Genel Şartlarında Mühendisin Hukukî Durumu”, İnşaat Sözleşmeleri: Yönetici – İşletmeci, Mühendis ve Hukukçular İçin Ortak Seminer, Ankara 1996.
- Kodakoğlu, Mehmet, **FIDIC Standart Kuralları’na Göre hazırlanan Milletlerarası İnşaat Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim**, Başkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Köksal, Tunay, “Uluslararası İnşaat Sözleşmesi Modeli Olarak FIDIC İnşaat İşleri Sözleşme Şartları”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2010-1, Sayı 20, s. 85-109.
- M. Beth, The Role of the Consulting Engineer in Developing Country Construction Under the FIDIC Contract (Law and Policy in International Business), 1994, s. 276.
- Türegün, Necip, “FIDIC Açısından İnşaat Sözleşmeleri, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü”, Sertifika Programları, Ankara, 2009, s. 254 vd.
- www.kluwerarbitration.com, 2017